

ב"ה

צפונות המועדים

• חג הפסח •

שישי של פסח

זמן הביעור בערב פסח שחל בשבת

חל ערב פסח בשבת – מתי יש להשבית את החמץ?

'משנה מפורשת' במסכת פסחים לכאורה!

ובכן, אם לפי הפירוש המסורתי במשנה, כפי שהבינו אותה רש"י ורבי עובדיה מברטנורא, נחלקו התנאים אם יש להשביתו בי"ג בניסן או בי"ד, הרי שהגאון הרוגצ'ובי מחדש פירוש חדש משלו, אשר לפיו יוצא גם מקור מפורש למנהג ה"טוב לבער" שהזכירו הראשונים והפוסקים.

יו"ר ועורך:

הרב בנימין אפרים ביטון

ייעוץ לשוני והגהה:

הרב דוד פרקש

כל הזכויות שמורות

Published and Copyright 2024 by

The Tzfunot Institute

Director & Author: **Rabbi Binyomin Bitton**

778.688.1273 | info@tzfunot.com

החומר שבחוברת זו נועד לשימוש אישי בלבד.

חל איסור מוחלט לשתף, להעתיק, לצלם, לשדר או לפרסם
כל חלק שהוא מן החומר שבחוברת זו בכל דרך שהיא
ללא רשות מפורשת מראש ובכתב מאת המכון.

ארבעה עשר שחל להיות בשבת, מבערין את הכל מלפני השבת, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים – בזמנו. רבי אליעזר בר צדוק אומר, תרומה מלפני השבת, וחולין בזמנו.

פסחים מט, א

חל ארבעה עשר להיות בשבת, בודקין את החמץ בלילי ערב שבת שהוא ליל שלשה עשר, ומניח מן החמץ כדי לאכול ממנו עד ארבע שעות ביום השבת. ומניחו במקום מוצנע, והשאר מבערו מלפני השבת. ואם נשאר מן החמץ ביום השבת אחר ארבע שעות, מבטלו וכופה עליו כלי עד מוצאי יום טוב הראשון, ומבערו.

רמב"ם, חמץ ומצה ג, ג

ארבעה עשר שחל להיות בשבת, בודקין בליל י"ג, ומבערין הכל לפני השבת. . . וטוב לבער בערב שבת קודם חצות, אף על פי שמותר לאחר חצות, שלא יבואו לטעות בשאר השנים לבער אחר חצות.

טור, אורח חיים, סימן תמד

צפנת פענח

חל ארבעה עשר להיות כו'.

הנה באמת נראה לפרש פירוש אחר בהמשנה, דזה לא קאי אשבת רק אערב שבת, ובזה פליגי רבי מאיר ורבנן:

דרבי מאיר סבירא ליה ד'מבערין הכל לפני שבת', רוצה לומר בערב שבת לפני שקיעת החמה, ולא קבעינן לה זמן כבכל ערב פסח. וכן מבואר בירושלמי כאן [פסחים] פ"א [ה"ח], עיין שם 'עם חשיכה', וכן מבואר בבעל המאור [פסחים טו, ב מדפי הרי"ף].

וחכמים סבירא להו 'בזמנו', דגם בערב שבת קבע לה זמן בשעה שישית.

ורבי אליעזר בר צדוק סבירא ליה דתרומה ממתין עד ערב שבת עם חשיכה, וחולין בערב שבת בשעה שישית.

וכן מבואר בירושלמי כאן [פסחים] פ"ג [ה"ו] דאמר 'אתיא דרבי אליעזר בר צדוק כרבן גמליאל', דרבן גמליאל מְאַחַר באכילת תרומה, עיין שם.

אך עיין בתוספתא כאן [פסחים] פ"ג ה"ט [לא משמע כן. ועיין שם דף י"ג ע"א.

צפנת פענח על הרמב"ם, חמץ ומצה ג, ג

ערב פסח שחל בשבת

מצות עשה מן התורה להשבית החמץ ביום ארבעה עשר בניסן מחצות היום ולמעלה, ככתוב: "אך ביום הראשון תשביתו שאר מִבְּתֵיכֶם". ומפי השמועה למדו שכוונת הכתוב ליום ארבעה עשר בניסן מחצות היום ולמעלה.¹

ברם, אם חל ערב פסח בשבת, נחלקו התנאים מתי יש להשבית את החמץ. שכן שנינו במשנה²: "ארבעה עשר שחל להיות בשבת – מבערין את הכל מלפני השבת, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים, בזמנו. רבי אליעזר בר צדוק אומר, תרומה מלפני השבת, וחולין בזמנו". וביאור מחלוקתם, כפי שפירשוה גדולי מפרשי המשנה המסורתיים, רש"י ורבי עובדיה מברטנורא:

לדעת רבי מאיר, "מבערין את הכל", היינו, בין החמץ של חולין ובין החמץ של תרומה, "מלפני השבת", כלומר, בערב שבת בי"ג בניסן.

לדעת חכמים, מבערים את הכל – "בזמנו", היינו, ביומו ובשעתו הקבועים בכל שנה, שהוא בשבת קודש בי"ד בניסן בשעה שישית. אלא שביעור החמץ מתקיים ביום השבת לא על ידי שריפה, כמובן, אלא על ידי אכילה, שעדיין אפשר למצוא לו אוכלים עד זמן איסורו.

בא השלישי, רבי אליעזר בר צדוק, ומכריע ביניהם. לדעתו, יש לחלק בין חמץ של חולין לבין חמץ של תרומה:

בחולין, שאוכליה מרובים, מבערים את החמץ "בזמנו", היינו, ביום השבת קודש בי"ד בניסן בשעה שישית, שכן אפשר למצוא לו אוכלים הרבה.

ברם, בתרומה, שאוכליה מועטים, שאינו יכול להאכילה לזרים, יש לבערה "מלפני השבת", היינו, בערב שבת בי"ג בניסן. והטעם, שכן יש לחשוש שמא לא ימצא לה אוכלים בשבת ולא יספיק לבערה לפני זמן איסורה.

בין קודש לחול

אלא שאם כי כך למדו ופירשו את המשנה רבים וטובים במשך דורות רבים, הרי שפירוש זה אינו 'מסתדר' עם דברי הירושלמי.

שכן שנינו בענין זה בירושלמי³: "רבי אבהו בשם רבי יוחנן, אתיא דרבי אלעזר בי רבי צדוק כרבן גמליאל, כמה דרבן גמליאל אמר מה שני בין חולין לתרומה, כן רבי אלעזר בי רבי צדוק אמר מה שני בין חולין לתרומה; כמה דתימר הלכה כרבן גמליאל, ודכוותה הלכה כרבי אלעזר בי רבי

1. שמות יב, טו.

2. פסחים ה, א; רמב"ם, חמץ ומצה ב, א.

3. פסחים מט, א.

4. ירושלמי, פסחים ג, ו.

צדוק".

ומשמעות דברי הירושלמי: שיטת רבי אליעזר בר צדוק לחלק בין חמץ של חולין לשל תרומה ביחס לשעת הביעור של ערב פסח שחל בשבת, מתאימה ומקבילה לשיטת רבן גמליאל המחלק אף הוא בין חולין לתרומה ביחס לסוף זמן אכילת חמץ בערב פסח.

שנחלקו בזה התנאים: "רבי מאיר אומר אוכלים כל חמש", "רבי יהודה אומר אוכלין כל ארבע", ואילו "רבן גמליאל אומר – חולין נאכלין כל ארבע, ותרומה כל חמש". וטעם שיטת רבן גמליאל, "דאסור להפסיד קדשים בידים כל זמן שיכול לאכלן"⁵.

מבואר אפוא, "דרבן גמליאל סובר דיש לחלק בין זמן תרומה לחולין, דחולין נאכלין כל ארבע, ותרומה כל חמש". ואם כן, "כי היכא דקאמרת לעיל בפרק קמא" הלכה כרבן גמליאל, השתא דרבן גמליאל ורבי אליעזר בר צדוק בחדא שיטתא קיימא, נאמר נמי דהלכה כרבי אליעזר בר צדוק".⁷

חשבון הגיוני 'פשוט' לכאורה: שני תנאים, רבי אליעזר בר צדוק ורבן גמליאל, מחלקים בדיני איסור אכילת חמץ בפסח – זה בסוגייתו וזה בסוגייתו – בין זמן אכילת תרומה לחולין.

ממילא, לא נשאר לנו אלא להסיק כי "בחדא שיטתא קיימא", ששניהם הולכים בשיטה אחת המיוסדת על אותה סברא. וכיון שהלכה כאחד מהם – רבן גמליאל – בסוגיה אחת, מסתבר שהלכה כשני – רבי אליעזר בר צדוק – בסוגיה השנייה.

ברם, לאחר העיון, מזווית הראייה הרוגצ'ובית, השוואה זו הירושלמית בין שיטת רבי אליעזר בר צדוק לשיטת רבן גמליאל, תמוהה היא. שלא רק כי רבי אליעזר בר צדוק ורבן גמליאל "לאו בחדא שיטתא קיימא", אלא יתירה מזה: שיטת האחד הפוכה לחלוטין מהשני!

"דרבן גמליאל מאַחַר באכילת תרומה", מעיר הרוגצ'ובי. כלומר, רבן גמליאל, בהקשרו, ביחס לסוף זמן אכילת חמץ בערב פסח, מאריך את זמן אכילת התרומה יותר מן החולין, שהחולין נאכלין עד ארבע מה שאין כן התרומה שנאכלת עד חמש.

ואילו רבי אליעזר בר צדוק, בהקשרו, ביחס לשעת הביעור של ערב פסח שחל בשבת, לפירוש המפרשים האמורים, הרי הוא סובר בדיוק להיפך: שהוא מקצר את זמן אכילת התרומה מן החולין, שהחולין נאכלין עד למחרת בשבת בשעה שישית, מה שאין כן התרומה שיש לבערה מלפני השבת.

כיצד אפוא קובע הירושלמי בפשטות אשר "אתיא דרבי אלעזר בי רבי צדוק כרבן גמליאל"? אתמהא.

משנת יוסף

ובכן, מחדש הגאון הרוגצ'ובי: "הנה באמת נראה לפרש פירוש אחר בהמשנה".

5. פסחים יא, ב ובפירוש רש"י שם; ירושלמי, פסחים א, ד-ה.

6. ירושלמי, פסחים א, ה.

7. 'קרבן העדה' לירושלמי שם.

מכוח קושיה האמורה, כך נראה, מחדש הגאון פירוש חדש במשנה האמורה, אשר כפי שניווכח, מיושבת על פי זה השוואת הירושלמי כמין חומר.

בכך מתגלה למעשה פן חדש בדרכו הלמדנית של הגאון. אם עד עתה, התרגלנו לדרכו הייחודית בחידושי ובהברקותיו המפליאות בפירושו על התורה, על האגדה, על התלמוד ובדברי הרמב"ם, הרי שמעתה מתגלה פן נוסף במשנתו: הצעת פירושים מקוריים חדשים בלא אחרת מאשר במשנה עצמה!

שלא כהבנת המפרשים, רש"י ורבי עובדיה מברטנורא, הנה לדעת הרוגצ'ובי, לא נחלקו חכמי המשנה באם יש לבער את החמץ בערב שבת ב"ג בניסן או בשבת עצמו ב"ד בניסן. אלא כולם מודים למעשה שיש לבער את החמץ "מלפני השבת", היינו, בערב שבת ב"ג בניסן.

אין זה אלא כי נחלקו באיזו שעה בדיוק יש לבער את החמץ ביום שישי:

האם ניתן לבער את החמץ עד לפני שקיעת החמה, או שגם אז יש לבערו בשעה שישית, כבכל שנה בערב פסח?

לדעת רבי מאיר, יש לבער את הכל, בין חולין בין תרומה, "מלפני השבת", כלומר, "בערב שבת לפני שקיעת החמה, ולא קבעין לה זמן כבכל ערב פסח".

כלומר: שלא כהבנת שאר המפרשים, לא בא רבי מאיר לשלול את הסברא לבער את החמץ למחרת ב"ד בניסן בשעה שישית. אלא כוונתו לשלול – גם – את הסברא שיש לבערו ב"ג בניסן בשעה שישית. זהו אפוא מה שדקדק בלשונו "מלפני השבת", היינו, "עם חשיכה", שניתן לבער את החמץ ביום שישי ב"ג בניסן עד השקיעה, "לפני השבת" ממש⁸.

בסגנון אחר: לדרכו המחודשת של הגאון, לא בא רבי מאיר 'להחמיר', קרי: להקדים את זמן ביעור החמץ בערב פסח שחל בשבת מ"ד בניסן ל"ג, אלא 'להקל', היינו, לאַחַר את זמן הביעור משעה שישית של י"ג בניסן לשקיעת החמה שבו!

ברם, לדעת החכמים, יש לבער את החמץ ביום שישי בשעה שישית, והיינו "דגם בערב שבת קבע לה זמן בשעה שישית". כלומר, אף בערב פסח שחל בשבת, שיש לבער את החמץ לכולי עלמא לא ב"ד בניסן כבכל שנה, אלא ב"ג בניסן, וכאמור, מכל מקום יש לבער את החמץ באותה שעה שקבעו לו החכמים בכל שנה, היינו, בשעה שישית.

והטעם בפשטות: שלא לשנות את שעת הביעור משנה לשנה, כך שלא יתבלבל האדם בשאר השנים מלבער את החמץ בשעה שישית כמצות התורה.

ופירוש ביטוי החכמים "בזמנו", מפרשו הגאון בדרך מקורית משלו: "דזה לא קאי אשבת רק אערב שבת".

כלומר: אין ה"בזמנו" של חכמים מכוון על שבת, שהוא זמן הביעור הקבוע – י"ד ניסן בשעה שישית – של כל שנה, כפי שהבינו בפשטות שאר המפרשים, אלא על ערב שבת. שדברי החכמים לא נאמרו בכללות, בפני עצמם, אלא הם מוסבים על דברי רבי מאיר שלפניהם. והיינו כי על מה

8. ראה גם ירושלמי, פסחים א, ח; בעל המאור, פסחים טו, ב מדפי הרי"ף.

שפסק רבי מאיר לפני זה ש"מבערין את הכל מלפני השבת", היינו, בערב שבת לפני השקיעה, הגיבו החכמים ואמרו: "לא, אלא בזמנו", כאילו אומרים: "לא, אין זמן הביעור לפני השקיעה, כדעת רבי מאיר, אלא בזמנו ובשעתו הקבועה שבכל שנה, בשעה שישית"; על "ערב שבת" אמנם אינם חולקים.

מעתה, הכרעת השלישי, רבי אליעזר בר צדוק, המחלק בין חולין לתרומה, מתבארת לדרכו של הגאון כך:

"תרומה מלפני השבת", היינו, בערב שבת לפני השקיעה. אולם "חולין בזמנו", כלומר, יש אמנם לבערם בערב שבת ב"ג בניסן, אולם לא לפני השקיעה, אלא בשעה שישית שהוא זמנם הקבוע בכל שנה.

והטעם: "דתרומה ממתין עד ערב שבת עם חשיכה", שכן לדעתו "אסור להפסיד קדשים בידיים כל זמן שיכול לאכלן". מפני קדושתה ואיסור הפסדה של תרומה בחינם, יותר נכון אפוא להשהות ולאחר את זמן אכילתה ככל האפשר, היינו, עד שקיעת החמה של י"ג בניסן.

בחולין אמנם, תיקנו החכמים שלא לשנות מזמנם הקבוע שבכל שנה, היינו, "בערב שבת בשעה שישית", וכדעת החכמים, כדי שלא יבוא האדם לטעות בשאר השנים.

'מנגינה חדשה'

ולא רק במשנה הוא שהרוגצ'ובי מחדש פירוש חדש, אלא גם בדברי הרמב"ם. יותר נכון: בדברי הרמב"ם, עליו מוסב פירושו המקורי מלכתחילה, מחדש הגאון 'מנגינה' חדשה, שכן מעתה, לאור פירושו החדש במשנה, יש לנגן את הרמב"ם בדרך אחרת... וגם זה, 'מנגינה' חדשה בדברי הרמב"ם, 'מנגינה' נכונה יותר, ישרה יותר, ראויה יותר, זכאית לפירוש מיוחד ב'צפנת פענח'...

שכך כותב הרמב"ם: "חל ארבעה עשר להיות בשבת, בודקין את החמץ בלילי ערב שבת שהוא ליל שלושה עשר, ומניח מן החמץ כדי לאכול ממנו עד ארבע שעות ביום השבת. ומניחו במקום מוצנע, והשאר מבערו מלפני השבת".

הרמב"ם פוסק אפוא כדעת רבי מאיר⁹.

אלא שבדרך כלל, לפי הבנת שאר המפרשים במשנה, כך אנו 'מנגנים' את דברי הרמב"ם: "והשאר", אין 'להקל' להשהותו עד למחרת ולהשביתו בשבת ב"ד בניסן, אלא יש 'להחמיר' להקדים את זמן ביעורו "לפני השבת", ב"ג בניסן.

ברם, לדעת הגאון כך יש 'לנגן' את הרמב"ם: "והשאר", אין צורך 'להחמיר' להקדים את זמן ביעורו לשעה השישית של י"ג בניסן, שהיא שעת הביעור של כל שנה, אלא ניתן 'להקל' להשהותו ולבערו "מלפני השבת", היינו, עד שקיעת החמה.

9. רמב"ם, חמץ ומצה ג, ג.

10. ראה בכל זה בנושאי כלי הרמב"ם שם בארוכה.

וְנִחַשׁ לָכֶם תְּרוֹמַתְכֶם

לאור הדברים, מתבארים מעתה דברי הירושלמי כמין חומר. אכן, לפירושו החדש של הרוגצ'ובי, "אתיא דרבי אלעזר בי רבי צדוק כרבן גמליאל"; "אתיא" ממש, ששניהם הולכים בשיטה אחת ממש!

כלומר: "אתיא", לא משום ששניהם מחלקים באופן כללי בין זמן אכילת התרומה לחולין, סתם כך, אלא משום ששניהם מאחרים את זמן אכילת התרומה מן החולין.

לדעת רבן גמליאל, בכל ערב פסח, החולין נאכלים עד ארבע והתרומה עד חמש. ולדעת רבי אליעזר בר צדוק, בערב פסח שחל בשבת, החולין מתבערים בשעה שישית של ערב שבת והתרומה נאכלת עד שקיעת החמה שבו.

ההשוואה אפוא איננה שטחית בעלמא, כהבנת שאר מפרשי הירושלמי, אלא חדה ומדויקת ביותר. שני התנאים הולכים אחר סברא אחת ממש, והיא: יש להשתדל שלא להפסיד את התרומה בחינם, אלא לְאַחַר ולהשהות את זמן אכילתה ככל שרק אפשר.

ממילא אפוא, מסכם הירושלמי באופן טבעי, "כמה דתימר הלכה כרבן גמליאל, ודכוותה הלכה כרבי אלעזר בי רבי צדוק". שאם הכרענו כי ההלכה היא כדעת רבן גמליאל בעניינו, הרי הסברא נותנת בפשטות שיש להכריע את ההלכה כשיטת רבי אליעזר בר צדוק בסוגייתו, שכן שתי הסברות מיוסדות על אותו יסוד.

מנהג ישראל תורה היא

לסיום, הגאון רבי שלמה יוסף זווין מוסיף ומעיר בעניין זה הערה מעניינת:

מעתה, לאור פירושו המחודש של הרוגצ'ובי במשנה האמורה, הנה מנהג ה'שולחן ערוך', אשר הנהיגוהו רבותינו הראשונים, שעד עתה לא מצאנו לו מקור, יוצא כי מקורו הוא למעשה במשנה מפורשת...

שכך כתבו הטור והשולחן ערוך¹¹:

"ארבעה עשר שחל להיות בשבת, בודקין כליל י"ג, ומבערין הכל לפני השבת. . . וטוב לבער בערב שבת קודם חצות, אף על פי שמותר לאחר חצות, שלא יבואו לטעות בשאר השנים לבער אחר חצות".

"טוב לבער", שכן בעצם, מן הדין, אין כל מקום לחומרה זו. שהרי היום יום י"ג בניסן, ועדיין מותר באכילת חמץ כל היום וכל הלילה עד למחרתו בחצות. אין זה אפוא אלא 'מנהג טוב' שהנהיג רש"י, "גזירה שמא ישהה לשנה הבאה לאחר חצות"¹².

אולם, מתורתו של הגאון יוצא כי הרי זה משנה מפורשת, היא היא דעת החכמים במשנה, אשר כשחל ערב פסח בשבת, מבערין את הכל בי"ג בניסן, לא "מלפני השבת" ממש, לפני השקיעה,

11. טור ושולחן ערוך, אורח חיים תמד, א.

12. מרדכי, פסחים סוף פרק א.

אלא "בזמנו", בשעה שישית הקבועה לשעת הביעור בכל שנה¹³.

*

כללו של דבר: אם עד לדור האחרון, למדנו את המשנה באופן אחד, הרי שמשזכינו לזריחת אורו הגדול של הגאון הרוגצ'ובי, מתבארת המשנה באופן שונה. ולא עוד אלא שהמהלך החדש, מיישב ומאיר את דברי הירושלמי באור חדש. לא נחלקו התנאים אם בערב פסח שחל בשבת יש לבער את החמץ בי"ג או בי"ד בניסן, אלא הם נחלקו בי"ג עצמו – האם יש לבערו בשעה שישית או לפני השקיעה. משרבי אלעזר בר צדוק מחלק אפוא בין תרומה לחולין, הרי תואמת שיטתו את שיטת רבן גמליאל לְאַחַר את זמן אכילת התרומה ככל האפשר. ומשכך, יוצא כי מנהג ישראל ה"טוב לבער" – משנה היא.

❧

---

13. ראה 'אישית ושיטות', להגאון רבי שלמה יוסף זווין, עמ' 98-99.